

С.І. КУЗНЕЦОВ, Ю.О. КЛИМЕНКО

Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України
Україна, 01014 м. Київ, вул. Тімірязєвська, 1**БІОЕКОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СТВОРЕННЯ САДОВО-ПАРКОВОГО
ЛАНДШАФТУ (У СВІТЛІ ПОГЛЯДІВ Л.І. РУБЦОВА)**

Професор Леонід Іванович Рубцов, якому у 2002 р. виповнилося б 100 років, — видатний дендролог, ландшафтний архітектор, паркознавець, спеціаліст із квітникових культур, газонів, широко відомий своїми роботами у галузі зеленого будівництва. Таким він назавжди залишився в своїх численних наукових працях і монографіях. Декоративні деревні, кущові рослини та ландшафтна архітектура були для нього найцікавішими об'єктами досліджень. Мабуть, найціннішим у його творчому житті було те, що він не лише вивчав декоративні властивості рослин, писав статті і книги, а й створював у природі чудові садово-паркові композиції, монокультурні сади. Найвідоміші з них — Гірський сад та Сад бузку у НБС ім. М.М. Гришка НАН України — назавжди залишилися довічним пам'ятником йому.

Як дендролог та паркознавець Л.І. Рубцов сформувався, працюючи у Туапсе фахівцем з лісових культур. Там він вивчав асортимент деревних та кущових видів, які використовувалися для озеленення Чорноморського узбережжя, субтропічні ботанічні сади, парки, дендрарії і вже тоді почав цікавитися

питаннями реконструкції старовинних південних парків, про що свідчить його стаття в журналі "Южные субтропики".

Однією з найулюбленіших рослин Леоніда Івановича був бузок. Про це згадується у його книзі: "Трудно найти человека, который бы не знал, не видел и не любил это растение. Сирень — излюбленная культура наших садов и парков" [3, с. 3]. Навесні 1948 р. розпочалося будівництво Саду бузку в дендрарії ЦРБС АН УРСР на площі 1,5 га за проектом і під безпосереднім керівництвом Л.І. Рубцова. Сад бузку було сплановано у вигляді великого партеру на схилі перед Видубецьким монастирем. Слава про цю ділянку сягнула далеко за межі Києва, України, знайшла своє відображення у багатьох наукових монографіях, статтях, довідниках, навчальній літературі з питань ландшафтної архітектури.

Ще один шедевр садово-паркового мистецтва був створений Л.І. Рубцовим у ЦРБС АН УРСР у 1970–1971 рр. Це — Гірський сад, який займає площу 1,5 га. Пагорби цього саду штучні, але сприймаються як цілком природні утворення.

Багато зусиль доклав Леонід Іванович для впровадження біологічних основ у садово-

паркове будівництво. Саме цьому кардинальному питанню була присвячена його докторська дисертація "Біологічні основи створення садово-паркового ландшафту". Вчений розглядав садово-парковий ландшафт як різновид географічного. А географічний ландшафт — це діалектичний комплекс рельєфу, геологічної будови, клімату, ґрунту, вод, органічного світу та діяльності людини, які типово повторюються на значному просторі географічної оболонки Землі. Господарська діяльність людини змінює географічний ландшафт. Це веде до створення культурного ландшафту, який, таким чином, є складним утворенням: одночасно продуктом розвитку людського суспільства й частиною природи.

Л.І. Рубцов визначив головну відміну садово-паркового ландшафту від географічного, яка полягає у тому, що садово-парковий ландшафт є витвором мистецтва, тому його створення і розвиток повинні бути підпорядковані також і художнім закономірностям. За визначенням Рубцова: "... сад и парк — это синтез природы и искусства, где используется, обогащается и раскрывается богатство природных условий в целях наиболее полного использования их для удовлетворения потребностей человека " [1, с. 31].

Леонід Іванович класифікував садово-паркові ландшафти, розділивши їх за розміром на чотири групи: ландшафтний район, макроландшафт, мезоландшафт та мікроландшафт. Усе різноманіття садово-паркових ландшафтів він звів до таких основних типів: лісові, паркові, лучні, садові, гірські (альпійські) та регулярні [1, 2]. Обидві класифікації мають велике значення як при ландшафтному аналізі території парку, так і для створення та формування насаджень цих ландшафтів. Він також виділив головні компоненти садово-паркового ландшафту: рослинність, рельєф, клімат, причому найсуттєвішим компонентом, на його думку, є рослинність. Для опису та вивчення

садово-паркового ландшафту вчений першим запропонував поняття паркового культурфітоценозу, або просто паркового фітоценозу, розуміючи під ним природні або штучно створені рослинні угруповання, подібні за своїм фізіономічним виглядом, внутрішніми зв'язками та зв'язками з середовищем до деяких типових природних або культурних фітоценозів. Він підкреслював, що тільки за відповідності умов місцезростання екологічним вимогам рослин висаджені дерева і кущі повністю розкривають свої декоративні якості.

Основу паркових культурфітоценозів у лісовому типі садово-паркового ландшафту, на його думку, повинні складати аборигенні едифікаторні види. У різних зонах України такими видами можуть бути едифікатори темнохвойних лісів — ялина звичайна та ялиця біла, світлохвойних — сосна звичайна та модрина європейська, широколистяних — бук лісовий та дуб звичайний, дрібнолистяних — береза повисла та осика. Окремі інтродуковані види настільки добре акліматизувалися в Україні, що також можуть використовуватися для створення ландшафтів лісового типу у парках. Це псевдотсуга Мензиса, сосна чорна, ялівець віргінський, дуб червоний, горіх чорний, робінія звичайна та деякі інші.

Рослинність надає місцевості самобутній рис і створює основу садово-паркового ландшафту. При формуванні рослинності садово-паркового ландшафту завжди треба пам'ятати про фітоценотичну сумісність окремих видів між собою. Рослинний покрив у природних умовах надає багато прикладів вдалих сполучень рослин, які можуть бути чудовими зразками для створення садово-паркових ландшафтів. Л.І. Рубцов підкреслював, що саме фітоценологія повинна бути науковим фундаментом формування рослинності садово-паркового ландшафту.

У відділі дендрології та паркознавства НБС ім. М.М. Гришка НАН України трива-

ють дослідження ландшафтів парків та їх рослинності з використанням класифікацій, розроблених Л.І. Рубцовим. Так, за результатами обстеження парків Києва, їх можна поділити на три групи, залежно від того на базі або місці якої природної рослинності вони створені:

- 1) парки, створені на базі або місті лісів із сосни звичайної;
- 2) парки, створені на базі або місті лісів з дуба звичайного;
- 3) парки, створені на базі або місті рослинності заплав річок.

У межах парків кожної з цих груп можуть бути ділянки, які сформувалися на базі інтразональної рослинності.

Дослідженнями виявлено такі тенденції. Ближче до історичних центрів виникнення міста природна рослинність у парках збереглася менше, більшого значення набули інтродуценти, одновидові групи займають менші площі. Переважаючим типом садово-паркового ландшафту у парках Києва є лісовий. Найбільше видове різноманіття спостерігається у парках з парковим типом ландшафту. Тому одним із завдань формування рослинності є зменшення густоти насаджень, переведення частини площ з лісового типу садово-паркового ландшафту у парковий.

У парках, створених на базі лісів із сосни звичайної, відбувається зменшення зімкненості соснового деревостану і перетворення насаджень лісового типу ландшафту на парковий, потім під рідколіссям сосни створюються декоративні посадки листяних рослин, що врешті-решт призведе до заміни корінного хвойного насадження на штучне листяне.

У парках другої групи діброви займають лише частину територій, і їхні площі дедалі скорочуються: після відмирання старих дубів на місці відпаду починають домінувати супутні види — клен гостролистий, ясен звичайний, липа серцелиста, ільмові або вид другого ярусу — граб звичайний.

У заплавних парках зменшується площа луків (завдяки створенню насаджень та заростанню самосівом), під пологом тополь чорних (найпоширенішого у парках цієї групи виду) формується другий ярус з клена ясенелистого, а оскільки тополі — недовговічні рослини, можна очікувати у майбутньому їх заміни кленом ясенелистим.

Таким чином, тенденції змін деревної рослинності в усіх трьох групах парків свідчать про зменшення різниці між ними, втрату парками їх ландшафтною своєрідності.

Важливо поновити домінуючу роль едифікаторів у парках усіх трьох груп, яку вони втратили або втрачають під антропогенним тиском.

Обстеження старовинних парків, які розташовані у Поліссі та Лісостепу України, дало змогу зробити висновок, що через належний догляд у деградації їхніх насаджень можна виділити три напрями: ландшафтний, таксономічний, фітоценотичний.

Ландшафтна деградація — це порушення, а часом і зникнення у парку певних типів садово-паркових ландшафтів (найчастіше завдяки розвитку самосіву, іноді через проведені безсистемні посадки, регулярний, парковий, садовий, лучний ландшафти перетворюються на лісовий), зменшення площі галявин, перекриття просік, через які відкривалися ближні та дальні перспективи тощо.

Під *таксономічною деградацією* ми розуміємо зменшення кількості таксонів порівняно з тією, що колись була у парку. На жаль, відомості про таксономічний склад парку під час його розквіту найчастіше відсутні. Але для окремих парків існують дані інвентаризацій різних років (списки видів, або відомості про їх кількість). Аналіз цих даних та власних обстежень авторів показує, що з насаджень насамперед випадають хвойні види, декоративні форми листяних, а також кущі.

Фітоценотична деградація спостерігається у лісовому типі садово-паркового ланд-

шафту тих парків, у яких як база використувалась природна рослинність або які створювалися штучно, переважно з дуба звичайного та інших аборигенних видів. Зміну співвідношення між кількістю рослин різних видів в усіх ярусах порівняно з непорушеними корінними насадженнями, а також невідповідність видового складу еталону, ми називаємо фітоценотичною деградацією.

На Лівобережжі паркові діброви збереглися краще. У Качанівському та Сокиринському (Чернігівська обл.), Кияницькому та Тростянецькому (Сумська обл.), Шарівському (Харківська обл.) парках діброви становлять основу насаджень. Але й тут спостерігається тенденція їх заміни похідними насадженнями (переважно ясеневниками). У більшості парків Правобережного Полісся та Лісостепу нині основним паркоутворюючим видом є ясен. У кількох парках на окремих ділянках домінує граб звичайний. Найвірогідніше, що таке положення склалося внаслідок деградації дібров.

Більшість проектів реконструкції старовинних парків передбачає відновлення таксономічного складу та ландшафтів, а явище фітоценотичної деградації, яке найсильніше впливає на вигляд парку, лишається поза увагою. Тому так важливо продовжувати надалі дослідження з паркової фітоценології, важливий вклад у розвиток якої вніс Л.І. Рубцов, з'ясувати тенденції зміни деревної рослинності та розробити шляхи відновлення первинних насаджень.

1. Рубцов Л.И. Садово-парковий ландшафт. — К.: Изд-во АН УССР. — 1956. — 211 с.

2. Рубцов Л.И. Проектирование садов и парков. — М.: Стройиздат, 1979. — 183 с.

3. Рубцов Л.И., Жоголева В.Г., Ляпунова Н.А. Сад сирени. — К.: Изд-во АН УССР, 1961. — 75 с.

БИОЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОЗДАНИЯ САДОВО-ПАРКОВОГО ЛАНДШАФТА (В СВЕТЕ ВОЗЗРЕНИЙ Л.И. РУБЦОВА)

С.И. Кузнецов, Ю.А. Клименко

Национальный ботанический сад им. Н.Н. Гришко НАН Украины, Украина, г. Киев

Приведены сведения о научных и практических достижениях Л.И. Рубцова в деле изучения и создания садово-парковых ландшафтов, а также результаты исследований, проведенных в отделе дендрологии с применением его подходов к анализу ландшафтов и растительности парков.

BIOLOGICAL AND ECOLOGICAL BASES OF THE GARDEN AND PARK LANDSCAPE CREATION (IN THE LIGHT OF VIEWS OF L.I. RUBTSOV)

S.I. Kuznetsov, Yu.O. Klimenko

M.M. Grishko National Botanical Gardens, National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine, Kyiv

The information about scientific and practical achievements of L.I. Rubtsov in the field of investigation and creation of the garden and park landscape is cited. Investigation results, carried out in the dendrology department with its approaches to the landscape analysis and park vegetation are given.